

Tvänne horn af ur i Lifruskammaren

af

Adolf Pira.

Oaktadt man här och hvar i Europa liksom ock i Asien och norra Afrika funnit skelettdelar och kranier med mer eller mindre väl bibehållna kvicken¹ af den nu utdöda uroxen eller uren (*Bos primigenius*, Bojanus) och djuret för öfrigt fortlefvat i historisk tid in på 1600-talet, äro hornslidor af ur en stor sällsynthet; såsom varande af organisk substans ha de naturligen lätt hemfallit åt förgängelsen. Hittills synas endast fyra vara i den zoologiska litteraturen behandlade: två från torfmossar i storhertigdömet Oldenburg äro omnämnda af Wiepken, en, funnen i en torfmosse i Hinterpommern (Treten), beskrifves af Nehring, och slutligen har Millais vid ett sammanträde i april 1905 af Zoological Society i London förevisat en, den enda i England kända.

I Sverige äga vi i Lunds Zoologiska Museum en synnerligen vacker samling uroxeskelett, hufvudsakligast sammanbragt från Skånes torfmossar af professor Sven Nilsson, men någon hornslida af djuret är mig veterligen icke funnen subfossil i landet. Däremot förefinnas i våra historiska samlingar tvänne urhorn, hittills ej närmare beskrifna; det ena, som det synes, härifrån landet, det andra från Polen, båda nu tillhöriga Kungl. Lifruskammaren. Genom välvilligt tillmötesgående af intendenten friherre Rudolf Cederström har jag varit i tillfälle närmare studera dem båda.

¹ Som bekant består hornet hos nötkreaturen af en från pannbenet utgående solid benkärna, kvicken, och ett denna beklädande tjockare eller tunnare hornlager, hornslidan.

Det ena, fig. 1, som är apterad till kruthorn, har tillhört konung Karl XV:s samlingar och härstammar enligt uppgift af Hyllén-Cavallius i Varend och Virdarne, del I, s. 8, från gården Dackemåla (Henstorp) i Konga härad. Säggen förtäljer, att det är af elfva-oxe eller ur, och intet finnes som talar emot att så är fallet; såväl form som storlek stämma, som vi nedan skola se, väl med torfmossehornet från Treten, och i likhet med detta framvisar det i den inre

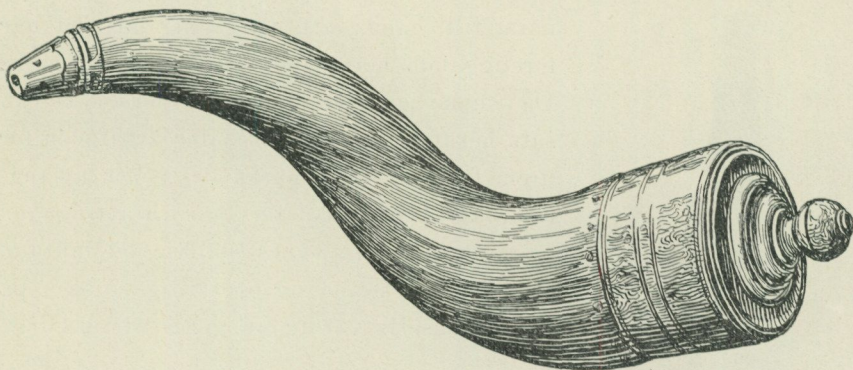

Fig. 1. Kruthorn af ur. Lifruskammaren.

håligheten en lång i hornets längdriktning löpande, skarpt afsatt ås eller list, en egenskap som Nehring i sin uppsats om Tretenhornet framhåller såsom särskildt karaktäristisk för urens hornslida. Denna ås svarar mot en på djurets kvicke förekommande skarpt markerad längsränna, hvars läge visserligen varierar, men hvars förekomst är konstant.

Det andra urhornet i Lifruskammaren är ett jägarhorn, fig. 2, som enligt benäget meddelande af intendenten Rudolf Cederström tillhört den svensk-polske konungen Sigismund. Det leder sitt ursprung från Polen och är, enligt inskrift på ett hornets basala parti omslutande metallbeslag, taget från en bland de sista där och därmed i hela Europa (se nedan!) lefvande urarne, ett förhållande som ytterligare förhöjer dess värde. Den nämnda inskriften lyder:

ROG × TVRZY × OSTATNIEGO × TVRV × ZPVSCZY × SOCHACZEWSKIEY ×
OD × WOIEWODY × RAWSKIE × STANISLAWA × RADZIEIOWSKIEGO ×
NA × TEN × CZAS × STAROSTI × SOCHACZEWSKIE × ROKY 1620.

(Uroxborn af den sista uren från Sochaczewska puszcza från den rawsiske wojewoden Stanislaw Radziejowsky, på den tiden starost i Sochaczew, år 1620.)

Med kännedom om den i Polen ofta förekommande förväxlingen mellan tur eller ur (*Bos primigenius*) och żubr (*Wisent*, *Bison europæus*), en förväxling som gått så långt, att man till och med understundom hållit före, att i historisk tid endast en vild form där före-

kommit, i så fall Wisenten, ligger det ju nära till hands att tänka sig, att det här föreliggande hornet möjligen är af en żubr. Då denna emellertid har en mera kort och satt hornform, detta horn åter är af den för uren från bison utmärkande smäckra långdragna typen, kan det ej här vara fråga om en żubr. Vidare synes själfva det faktum, att den i och för sig obetydliga pjäsen på sin tid ansetts värdig att göras till en kung-

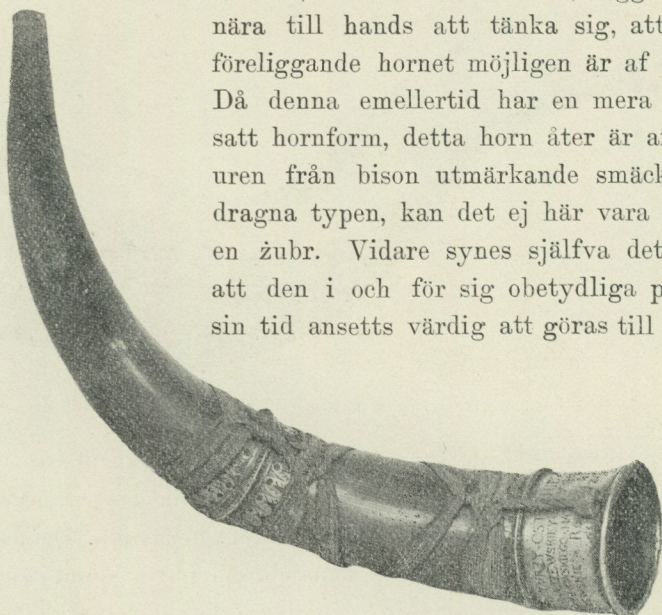

Fig. 2. Jägarhorn af ur. Lifrastkammaren.

lig gåfva, bevisa, att man varit medveten om dess värde såsom härörande från ett då mycket sällsynt djur, uren. Żubr var då ej så sparsamt företrädd, att ett dess horn kunde betraktas äga så synnerligen stort värde; djuret fortlevver ju för öfrigt som bekant ännu dels under särskildt skydd i Bialowiczerskogen i Lithauen, dels på norra sluttningen af Kaukasus.

Jägarhornet härstammar sålunda enligt inskriptionen från en ur i Jaktorówka (Masowien), i hvars norra del Sochaczew ligger, och där enligt Wrześniowski den sista ur-stammen i Europa framlefvat sitt

lif. Då här vidare står, att hornet är af den sista uren eller turen, torde detta endera beteckna, att det är från det sista djuret speciellt i Sochaczews omgifningar eller ock, hvilket är det sannolikaste, vill man särskildt framhålla, att det är af den sista urtjuren i Jaktorówka, då den sista individen af den masowiska stammen enligt Wreśniowski var en urko (*turzyca*), som skattade åt förgängelsen först år 1627. Enligt samme författare fanns för öfrigt vid inspektionen af Jaktorówka år 1620 endast denna enda ko kvar inom området, hvadan det djur, som lämnat det här afhandlade jägarhornet, antagligen en-

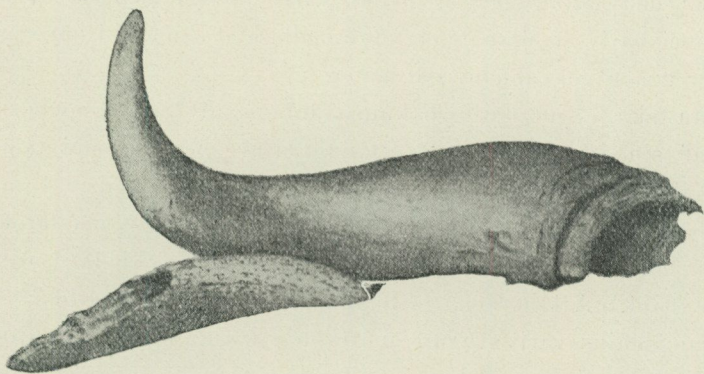

Fig. 3. Urhorn funnet i torfmossen Treten,
Hinterpommern. Nehring.

dera dött 1620 före inspektionen eller ock möjligen något år förut, och skulle årtalet å hornet i så fall endast beteckna tiden för dess bortskänkande af den rawsiske wojewoden Stanislaw Radziejowsky till konung Sigismund. Att det emellertid tillhört någon af de allra sista urarne är otvifvelaktigt, ty år 1602 återstodo däraf endast fyra individer.

Med afseende på storleken öfverensstämmer Kongahornet godt med det ofvannämnda af Nehring beskrifna urhornet från Treten, fig. 3, hvilket mäter i längd 76 cm. och har en omkrets vid basen af 35 cm., under det att motsvarande mått för Kongahornet äro resp. 64 och 34 cm. Den längdskillnad, som här förefinnes, kan mycket väl förklaras af att det sistnämnda, det svenska, hornet ej är bibehållet i sin fulla längd utan är, såsom fig. 1 visar, aftaget i spetsen. Denna

kan nämligen hos uren vara mycket lång, ja, hos ett af hornfragmenten från Oldenburg mäter ensamt den *solida* delen däraf icke mindre än 22,3 cm. Det polska jägarhornet åter är, för att härstamma från den speciellt af sina väldiga horn i äldre beskrifningar karakteriserade uren, påfallande litet: det mäter i längd efter yttre kurvaturen endast 46 cm. och har en inre omkrets vid basen af 16 cm. Då äfven här, fig. 2, spetsen är aftagen för infogande af ett munstycke, anger måttet 46 cm. naturligen icke hornets längd i naturligt tillstånd, men då den ifrågavarande hornslidan är i allo svagt utvecklad, har den antagligen ej heller varit försedd med så synnerligen långt spetsparti, hvadan felet för längdmåttet sannolikt här ej uppgår till mer än en och annan centimeter.

Man skulle ju möjligen kunna antaga, att Sochaczewhornet till följd af sin litenhet vore af ett ungt djur, men däremot tala ju de ofvan citerade siffrorna, nämligen att år 1602 funnos endast 4 individer kvar, och då de historiska källorna ej nämna något om förökning i hjorden, har naturligen det 1620 eller däromkring döda djuret varit fullt utvuxet. Att hornen i allmänhet hos den i senare tider lefvande *Bos primigenius* varit svagare än hos dess fossila eller subfossila stamfäder, d. v. s. att hornen konstant försvagats mot stammens utdöende, visas äfven af de observationer man gjort, att hornkvicken från fyndorter af yngre datum allt igenom är svagare än den hos kranier i äldre fynd, och troligen ha åtminstone de sista djuren i Jaktorówka ej i allt varit af så ansevärda dimensioner som t. ex. uren under Cæsars tid, med andra ord »i storlek nära nog som elefanter». Djurstammen i Masowien är nämligen utan tvifvel åtminstone under de sista decennierna af sin tillvaro mera att anse som ett slags primitiva husdjur än som en vild, fullt fritt lefvande grupp; så omnämner Wrześniowski, att från 1500-talets midt de kring distriktet boende bönderna voro skyldiga samla hö till djuren, och de från reviret utkomna individerna motades åter ditin af särskildt därtill anställdt folk. Att nu hornen, liksom staturen i sin helhet, hos nötkreatur vid deras öfvergång från vildt tillstånd till primitiv domestikation aftaga i storlek är ett känt faktum, ja, hos yaken kunna de under sådana förhållanden t. o. m. helt och hållet efter några generationer försvinna,

och i Sverige känna vi angående en importerad nötkreatursstam en liknande företeelse: till norra Bohuslän, Uddevallatrakten, infördes engelsk långhornsras, men efter några generationer ha de långa hornen betydligt förkortats.

Den olikhet i *form*, som förefinnes mellan Kongahornet och det polska jägarhornet, är med största sannolikhet ock att tyda som en tämjningsdegeneration hos det senare. Som figurerna 1 och 2 visa, består den hufvudsakliga skillnaden däruti, att under det att hos Kongahornet spetspartiet är till sin riktning afvikande från den öfriga delen af hornslidan, förekommer icke hos det polska hornet någon sådan särskild markering af spetsen, utan är här hornet böjdt i endast en riktning, så att spetspartiets axel ligger i direkt fortsättning af de mellersta och basala tredjedelarnas. I detta fall är Kongahornet mera öfverensstämmande med den föreställning man har om urens hornform dels efter Tretenhornet och väl bibehållna kvicken, dels efter äldre beskrifningar och teckningar af djuret; så visar t. ex. den på Vaphiobägaren framställda uren, fig. 4, en tydlig afsättning af spetspartiet, så ock en teckning af ur af Herberstein i »*Rerum moscoviticarum commentarii*», edit. sec. 1556.¹ Den enklare, i endast en riktning böjda hornformen däremot, d. v. s. det polska urhornets, återfinnes hos den halvilda skottiska parkboskapen (Chillingham m. fl., fig. 5), som ju i allmänhet anses vara den primitivaste formen af urens tama afkomlingar, hvilket synes bevisa, att, då uren lefvat under primitiva tämjningsförhållanden, dess horn kunna förändras från den af Konga- och Tretenhornen, Vaphiobägaren etc. representerade formen i riktning mot Sochaczewhornets och parkboskapens hornform. Denna »White Scotch Bull»

Fig. 4. Hufvud af ur å Vaphiobägaren. Keller.

¹ På Olaus Magnus' »*Carta marina*» af år 1539 (utgifven efter ett exemplar i Münchens Staatsbibliotek af O. Brenner i Christiania Videnskabs-Selskabs Forhandl. 1886, nr 15), finnes afbildad en ur i »*Rvsia I*», där, för att framhålla urens styrka, partiet E »visar uren, som med lätthet lyfter en harnesklädd man på hornen och slungar honom framåt». På kartan ser man en harnesklädd man till häst spetsas på djurets högra horn, och under bilden läses: »Uren kastar från hästen en man i full rustning». Af bilden kan man emellertid icke få någon föreställning om hornformen, då den i detta parti är illa utförd.

tillkommande egenskap, att ha endast i en riktning böjda horn, anföres af Sven Nilsson som ett bland bevisen för att denna ras *icke* härstammar från uren, men sedan Sochaczew-hornet visat, att äfven uren kan ha enkelt böjda horn, torde detta skäl bortfalla. Möjligt är ju ock, att inom det stora utbredningsområde uren haft, hvarandra något olika lokala raser eller varieteter med kanske bland annat varierande hornform förekommit. Olika varieteter af ur antagas t. ex. af Baranski: »Af de olika urvarieteterna förklaras också olikheterna mellan steppboskapen, alpboskapen och den holländska boskapen».

Fig. 5. Hufvud af
skottsk parkboskap.
Brehm.

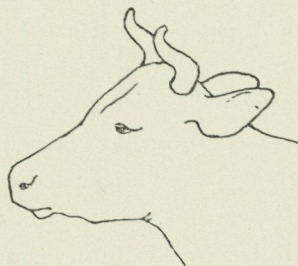

Fig. 6. Kohufvud af
Gottlandsras.
Åkerblom.

Utan att här ingå på frågan om våra gamla svenska nötkreatursrasers härstamning vill jag blott nämna, att vi återfinna den af Vaphiobägarrens ur, af Herbersteins teckning och af Konga- och Tretenhornen representerade hornformen — d. v. s. den genom spetspartiets afvikande riktning karakteriserade — på en afbildning hos Åkerblom (Historiska anteckningar om Sveriges nötkreatursafvel, Göteborg 1891) af en ko af Gottlandsras, här återgifven i fig. 6, en ras som anses vara konstant sedan hedenhös och för öfrigt af gottlänningarne hålles för att vara af samma stam som Smålands skogsras. Den andra hornformen, den enkelt böjda, representerad af det här afhandlade hornet af den sista urtjuren och af Chillinghamboskapen, finna vi åter hos en afbildning hos Åkerblom af ko af äldre skånsk herrgårdsras, fig 7.

Enligt meddelande af frih. Cederström rymmer Kongahornet 2,250 kbm., det polska jägarhornet åter endast 220 kbm. Det är ju ett

intet detta, när man jämför t. ex. Plinius' lät vara något öfverdrifna uppgift, att de nordiska folken drucko ur uroxborn, som rymde en romersk urna,¹ det vill säga omkring 13 liter, och att professor Sven Nilsson efter en stor svensk uroxbkvice beräknat, att dess horn rymt omkring 4 liter, således visserligen endast tredjedelen af Plinius' uppgift, men i alla fall omkring 18 gånger så mycket som konung Sigismunds jägarhorn. Att urhorn af anse- nliga dimensioner förekommit är otvifvelaktigt; så omnämner den franske anatomen Cuvier, att man i trakten af Rom år 1772 fann ett kranium af ur, där kvicken i längd mätte nära en och en tredjedels meter och i omkrets vid basen nära en half meter (exakta mått resp. 130 cm. och 45,8 cm.).

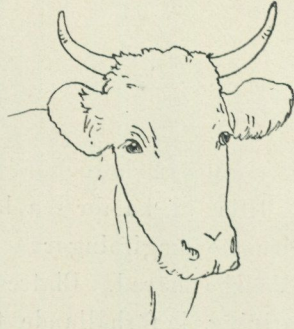

Fig. 7. Kohufvud af äldre skånsk herrgårdsras. Åkerblom.

För bedömandet af hornslidans i Kongahornet minimiålder vore det, under förutsättning att den härstammar från Sverige, naturligen af intresse att ha exakta uppgifter om, hur länge uren funnits i vårt land. Sådana finnas tyvärr dock icke. Adamus Bremensis nämner i »Chorographia Scandinaviæ» (omkring år 1075) uren såsom jaktbyte här, och ännu så sent som år 1671 anger Risingh i »Een Land-Book», att djuret finnes i riket: »Boskap är antingen tahn eller willd, aff de wilde Hjortar, Elgar, Uhrar aff stoore Herrar theras Diuregårdar fulle»; är denna uppgift riktig, skulle uren då ha funnits längre hos oss än i Masowien. Möjligt är ock, att ett och annat exemplar af djuret funnits kvar i Europa något efter sedan den sista individen i Masowien gått all världens väg. De sista urarne skola nämligen enligt Ostroróg lefvat i en greffe Zamojski's djurgård vid Zamość, och enligt Brehm säger sig en viss Gratiani år 1669 vid ett besök i djurgården vid Königsberg ha sett »Auer och Wisent, båda vildoxar, olikartade djur af samma släkte»; såsom motsats mot Wisent (Bison) borde då här med Auer förstås ur.

¹ Hist. Natural. Lib. XI, cap. 37: »De nordiska folken dricka ur uroxborn; hornen från ett enda hufvud rymma (ett mått af) ett par urnor».